

HET VERDEELDE KONINKRIJK

Koning Jan en de Magna Charta, 1215

DAN JONES

Kronen, gewaden & muiltjes

In de lente van 1890 werd het graf van Hubert Walter, koning Jans eerste aartsbisschop van Canterbury, in de kathedraal van die stad geopend. Hubert was op 14 juli 1205 bijgezet en had de tussenliggende eeuwen vredig en ongestoord in zijn grote, langwerpige tombe in de Kapel van de Drie-eenheid onder het koele gesteente gelegen, in de dood gekleed zoals hij op de hoogtijdagen van zijn leven zou zijn geweest: als een man van hoge rang en luister.

De schatten die in het graf van Hubert werden gevonden, worden tegenwoordig in de archieven van de kathedraal bewaard en geven ons een direct idee hoe de machtigste mannen in Engeland zich in het tijdperk van de Magna Charta kleedden. Als primaat van de Engelse Kerk kon Hubert zich rijke, weelderige stoffen, juwelen en schitterend bewerkte gewaden veroorloven, en daar maakte hij duidelijk volop gebruik van. Zijn mijter was van goudkleurige zijde die zelfs nu nog indrukwekkend glanst. Zijn cothurnen – decoratieve laarzen van stof – waren versierd met geborduurde sterren en voorzien van franjes; ze kwamen tot net onder Huberts knieën. Het graf bevatte ook een paar zachte, comfortabel ogende ceremoniële muiltjes, bezet met kostbare stenen en net onder de enkel versierd met opgestikte draken of griffioen. Grote delen van de stola van de aartsbisschop pasten bij de gouden zijde van zijn mijter maar waren voorzien van grote geometrische patronen in wat ooit heldere kleuren waren geweest.

Het complexe handwerk van Hubert Walters liturgische gewaden is een goed voorbeeld van de Engelse borduurkunst, die bekendstond als *opus anglicanum*. (In de loop van de dertiende eeuw werd Engeland beroemd als beste centrum ter wereld om ambtsgewaden en seculiere kleding te laten decoreren; het was een reputatie die in de jaren na Huberts dood begon te groeien.) De zijde was waarschijnlijk uit Spanje

of het Midden-Oosten geïmporteerd. Het is zelfs mogelijk dat Hubert zelf wat zijde had meegenomen, want hij was samen met Richard Leeuwenhart in het Heilige Land geweest en had ongetwijfeld gelegenheid gehad om zaken te doen met de stoffenhandelaren in die regio. Het is zeker dat andere mannen van vergelijkbare status prachtige stoffen die in de omgeving van Jeruzalem verkregen konden worden, meebrachten naar huis: Willem de Maarschalk werd begraven in kleding gemaakt van stoffen die hij tijdens de Derde Kruistocht in de jaren negentig van de twaalfde eeuw had gekocht en meer dan twee decennia had bewaard. Het is niet ondenkbaar dat Hubert iets soortgelijks deed. Hoe dan ook, we weten dat de kwaliteit van de kleding in de tombe van Hubert een goed voorbeeld is van de triomfantelijke luister van die tijd. Want deze gewaden waren zelfs niet de beste die hij bezat: in zijn testament liet de aartsbisschop een nog mooier stel liturgische gewaden na aan de kanunniken van de kathedraal in Canterbury. Maar zoals van hem te verwachten viel, werden ze door koning Jan in beslag genomen, die besloot om ze aan zijn trouwe dienaar en aanhanger Peter des Roches te geven, ter gelegenheid van diens installatie als bisschop van Winchester in 1206.

De algemene indruk die we aan het voorbeeld van Hubert Walters grafkleding mogen overhouden, is dat mensen – of althans de rijkste en machtigste – in het Engeland van 1215 veel aandacht besteedden aan wat ze droegen en bereid waren diep in de buidel te tasten om ervoor te zorgen dat hun status goed tot uitdrukking kwam. Hoewel er pas in de veertiende eeuw weeldewetten kwamen die nauwkeurig voorschreven hoe iemand zich naar zijn sociale status diende te kleden, werd er ook toen al kritisch naar kleedgewoonten gekeken en waren mannen en vrouwen onmiddellijk te plaatsen aan de hand van de kleding die ze droegen.

Koningen en pausen, baronnen, ridders en bisschoppen droegen dus duizelingwekkend uitbundig versierde kleding, gemaakt van dure stoffen, bont en zijde uit verre streken en versierd met edelstenen en complexe borduurpatronen van gouddraad. Het beroemde met inkt getekende portret dat Matthew Paris van koning Jan maakte, laat dit uitstekend zien: de koning is omhuld door meters loshangende, kleurrijke stof, met een dunne riem om zijn middel bijeengehouden en rijkversierd met stralende zonnen en kleine stippen – edelstenen, misschien? – in de vorm van driehoeken. Vanzelfsprekend draagt hij een gouden kroon. Het is algemeen gebruikelijk om het tijdperk van de

echt spectaculaire koninklijke dracht wat later in de middeleeuwen te laten beginnen, aan de luisterrijke en galante hoven van koningen als Edward III en later Edward IV. Maar in 1215 waren de vorsten al aardig ver wat hun gevoel voor statusbevestigende kleding betrof. En dat gold ook voor degenen die in koninklijk gezelschap verkeerden. Uit de archiefstukken betreffende Jans bestuur voor het jaar 1215 blijkt dat de koning loyale mannen en vrouwen aan zijn hof geregeld bontvellen of rollen gekleurde stof schonk, als beloning voor hun goede diensten. Deze beloningen werden aan iedereen verstrekt, van de halfbroer van de koning tot de wasvrouw van zijn echtgenote. In de nabijheid van de koning werd iedereen geacht zich op zijn best uit te dossen.

Maar kleding was niet alleen maar een kwestie van persoonlijke ijdelheid of frivole hofcultuur. Er zat ook een politiek aspect aan. Een generatie voor 1215 had Jans moeder, Eleonora van Aquitanië, verontwaardiging gewekt omdat ze zich tijdens de Grote Rebellie van 1173-1174 als man had verkleed, in een poging de troepen van haar echtgenoot te ontlopen. ‘Ze had haar vrouwenkleding verruild, werd gearresteerd en in strenge bewaring gehouden,’ schreef de kroniekschrijver Gervasius van Canterbury, die eraan toevoegde dat Eleonora ‘van hoge afkomst’ was, ‘maar onberekenbaar’. Het is mogelijk dat Gervasius Eleonora’s verkleedpartij in deze passage als een metafoor gebruikte voor het feit dat ze zich een mannelijke politieke rol aanmat. Maar of hij het letterlijk of figuurlijk bedoelde, de kern van het verhaal blijft hetzelfde: vrouwen werden niet geacht mannenkleding te dragen. Dat was tamelijk ondubbelzinnig in het Oude Testament te vinden, in Deuteronomium 22:5: ‘Een vrouw mag geen kleren en attributen van een man dragen en een man mag geen vrouwenkleren dragen. Want de Heer, uw God, verafschuwt ieder die zulke dingen doet.’ (Hierbij moet opgemerkt worden dat Jan zelf zich van deze bepaling niet veel aantrok, evenmin als van veel andere Bijbelse verboden: tijdens heel zijn regering verscheen hij soms in het openbaar terwijl hij de kroningsregalia van zijn grootmoeder, keizerin Mathilde, droeg.)

Wat was de algemeen gebruikelijke kleding in 1215? De basis voor zowel mannen als vrouwen omvatte kousen, een hemd met lange mouwen, een tuniek of lang gewaad tot op of onder de knieën en in de wintermaanden een cape rond de schouders tegen de kou. Vrouwenjurken waren om de taille ingesnoerd, vanwaar de rok naar buiten uitliep, terwijl vrouwen van stand wijde mouwen droegen die tot ver onder de pols afhingen. De voeten werden beschermd door schoenen

van dun leer, en aan de riem hing een beurs, want de kleding had verder geen zakken.

Het modieuze verschijnsel van buitensporig lange hemden, mouwen en mantels wijst weer op het aloude verlangen van wie het breed heeft, het breed laat hangen. Maar de modetrends veranderden in de loop van de tijd, en de acceptabele lengte van kleding op het onderlichaam varieerde. Jans vader werd door sommigen Hendrik Curtmantle genoemd, vanwege zijn voorkeur voor een wat bescheidener gesneden mantel dan gebruikelijk was; en Robert Curthose, de oud-oudoom van Jan, hertog van Normandië van 1087 tot 1106, had zijn bijnaam te danken aan het feit dat hij graag de wind tegen zijn benen voelde.

Bij de gewone man en (in theorie) de lagere leden van de geestelijke stand, was de kleding noodzakelijkerwijs eenvoudiger, minder verijnd en minder aan verandering onderhevig. De kleding van boeren was korter dan die van de hogere klassen, vanwege de kosten en omdat het praktischer was bij hun werk. Een boer kon zich natuurlijk niet de nieuwste borduurpatronen of buitenlandse zijde veroorloven, en ook al had hij dat wel gekund, dan zou zulke kleding weinig waard zijn geweest voor iemand die achter de ploeg liep, een moestuin verzorgde of schapen hoedde. Voor boeren was kleding dus ook een indicatie van hun status, en in zekere zin een symbool van hun politieke macht en potentieel – of meestal het gebrek daaraan.

Maar voor sommigen kon juist de afwijzing van opschik, luxe en dure kleding op zichzelf een symbool zijn van status, politieke macht of geloof. In dezelfde kerk die de materiële luister van een man als Hubert Walter goedkeurde en etaleerde, was er tegelijkertijd een uitgesproken hang naar reactionair en conservatief gedachtegoed waarin armoede, soberheid en kuisheid werden bewonderd. Dat kwam het duidelijkst tot uiting in de kloosters en de orden van de vrome ridders, zoals de tempeliers en de hospitaalridders, die de gelofte hadden afgelegd om het Heilige Land te verdedigen en daarbij de geneugten van het wereldse leven hadden afgezworen.

In 1215 waren deze idealen inmiddels op verschillende plaatsen in regels vastgelegd. Bepalingen in de regel van de tempeliers en besluiten van het Vierde Lateraans Concilie keerden zich bijvoorbeeld tegen geestelijken die zich te weelderig uitdosten en zich te buiten gingen aan opzichtige kleding. De regel van de tempeliers schreef voor dat de broeders alleen witte, zwarte of bruine habijten mochten dragen, die vrij dienden te zijn van 'opsmuk of enig trots vertoon'. Bont was

verboden, en de kleding diende niet voor de elegantie ontworpen te zijn maar ‘zo, dat eenieder zich met gemak kan kleden en uitkleden, en zijn laarzen kan aantrekken of uitdoen.’ Een tempelier die daarover klaagde, zou zijn lesje snel leren, want in de woorden van de regel: ‘Als een broeder uit een gevoel van trots of arrogantie aanspraak wenst te maken op een beter en verfijnder habijt, laat dan het slechtste aan hem geven.’ Elders vermeldde de regel dat schoenen met punten of veters een gruwel waren tegen ‘de belofte van God Zelf, die zei (...) “Wees rein, omdat Ik rein ben”’

Dit idee van in ruwe wol gehulde vroomheid werd duidelijk bewonderd buiten de orde waarin zulke regels werden nageleefd. Eind 1215 wilden de canons van het Vierde Lateraans Concilie van paus Innocentius III de doctrine van klerikale eenvoud breder in de Kerk verspreiden. Volgens canon 16 moesten geestelijken:

oppergewaden dragen die gesloten zijn, die niet opvallen door te kort of te lang te zijn; ze mogen zich niet te buiten gaan aan rode of groene kleding, lange mouwen of schoenen met borduurwerk of met gebogen tenen, breidels, zadels, borststukken en sporen die verguld zijn of andere onnodige versiering dragen. Priesters en degenen die lagere waardigheden bekleeden, mogen geen mantels met mouwen dragen tijdens de godsdienstoefening (...) en ook elders niet (...) Ze mogen geen gespen of riemen dragen die met goud of zilver zijn versierd, of zelfs ringen, behalve degenen voor wie het bij hun waardigheid past om die te dragen.

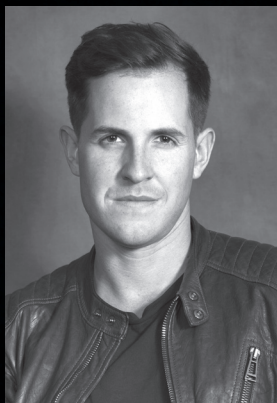
De pauselijke bemoeienis strekte zich zelfs uit tot de haardracht van de geestelijken. De tonsuur – de kaalgeschoren plek op de kruin van het hoofd – was een belangrijk uiterlijk kenmerk van de geestelijke status, en het belang ervan werd expliciet in de canons van het Vierde Lateraans Concilie vastgelegd. Buiten de Kerk was het uiteraard een ander verhaal. Beide geslachten droegen in deze tijd hun haar lang: mannen tot op de schouder en vrouwen tot over hun rug – gehuwde vrouwen in een vlecht, ongehuwde los. Baarden waren een teken van volwassen mannelijkheid en vormden zelfs het onderwerp van een (humoristisch) traktaat, de *Apologia de barbibus*, geschreven door de cisterciënzer abt Burchardus van Bellevaux, die een behoorlijk gedetailleerd betoog hield over de lengte, reinheid en het karakter van baarden, en

hun morele en mystieke betekenis.²⁸ Maar de meeste geestelijken waren gladgeschoren.

Anders dan de canons van het Vierde Lateraans Concilie had de Magna Charta bijzonder weinig te zeggen over kleding, stoffen of uiterlijk vertoon, wat maar goed is ook, want een luisterrijke koning als Jan zou niet bepaald ingenomen zijn geweest met restricties op zijn manier van kleden. Het document verwees echter wel indirect naar kleding door drie soorten stof te benoemen: geverfde stof, 'russet' (een grove, roodbruine stof) en 'haberget'. Wat deze laatste stof precies was, is onduidelijk: de plausibelste opvatting van historici en archeologen is dat het om een stof gaat waarvan het weefsel een vage gelijkenis vertoonde met een halsberg (soort maliënkolder).

BURGEROORLOG, INTRIGES EN VERRAAD IN DE DERTIENDE EEUW

Dit boek verhaalt over het roemruchte jaar 1215. Dat was niet alleen het jaar van de wetshervormingen uit de Magna Charta en het conflict tussen koning Jan zonder Land en zijn edelen, maar ook een jaar van kruistochten en kerkhervormingen, van buitenlandse oorlogen en dramatische belegeringen, van handel en verraad. Een jaar waarin Engeland werd binnengevallen door een Frans leger en Londen werd bestormd door woedende Britse edelen. Ook tekent bestsellerauteur Dan Jones een levendig beeld van het middeleeuwse leven in misschien wel het belangrijkste jaar in de Engelse geschiedenis.

Dan Jones verkocht al meer dan een miljoen exemplaren wereldwijd. Zijn meeslepende proza en zijn statuur als gezaghebbend historicus blijken onweerstaanbaar. Dit boek is het slotstuk van zijn eerdere titels over het Huis Plantagenet, vorsten en vormgevers van middeleeuws Engeland: *Vorsten van Albion* en *Gevecht om de troon*. *Het verdeelde koninkrijk* is ook als losstaand boek te lezen.

‘Jones loodst ons vakkundig door deze turbulente periode en werpt een fascinerend licht op het leven in Plantagenet Engeland.’

– *The Irish Times* over *Het verdeelde koninkrijk*

Uitgeverij Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 684

ISBN 978 94 0191 891 6

9 789401 918916